

УДК 159.942.3

Корольчук В.М.

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДІАГНОСТИКИ ВПЛИВУ ПСИХОТРАВМУЮЧИХ ФАКТОРІВ НА ОСОБИСТІТЬ ПІДПРИЄМЦЯ

Корольчук В.М. Методичні підходи діагностики впливу психотравмуючих факторів на особистість підприємця. У статті представлено методичні підходи діагностики впливу психотравмуючих факторів на особистість підприємця. На сьогодні існують різні методи психодіагностики з метою прогнозування стійкості особистості до стресу. Основне завдання діагностики методів впливу психотравмуючих факторів на особистість підприємця полягає у врахуванні індивідуальних психологічних і психофізіологічних особливостей досліджуваного й екстраполяції отриманих даних на аналогічні ситуації в майбутньому. Інший методичний підхід враховує комплексність психологічної діагностики професійного стресу і його рівень визначають за прямими та побічними показниками. Існує незначна кількість прямих методик на визначення його рівня. Як побічні показники професійного стресу використовують блок інформативних методик, які спрямовано на його прояви. Нині виокремлюють також методичні підходи психодіагностики реакцій людини на стрес, підходи оцінки впливу стресорів на особистість підприємця та оцінки подолання стресу, тобто два основних напрями – одні цілком спрямовані на дослідження стресу, інші – на вивчення проявів у посттравматичний період.

Ключові слова: діагностика, оцінка, професійний стрес, прогноз, стресори, особистість, підприємець.

Корольчук В.Н. Методические подходы диагностики влияния психотравмирующих факторов на личность предпринимателя. В статье представлены методические подходы диагностики влияния психотравмирующих факторов на личность предпринимателя. В настоящее время существуют различные методы психодиагностики с целью прогнозирования устойчивости личности к стрессу. Основная задача диагностики методов воздействия психотравмирующих факторов на личность предпринимателя заключается в учете индивидуальных психологических и психофизиологических особенностей исследуемого и экстраполяции полученных данных на аналогичные ситуации в будущем. Другой методический подход учитывает комплексность психологической диагностики профессионального стресса и его уровень определяют по прямым и побочным показателям. Существует незначительное количество прямых методик на определение его уровня. Как побочные показатели профессионального стресса используют блок информативных методик, направленных на диагностику его проявления. Сейчас выделяют также методические подходы психодиагностики реакций человека на стресс, подходы оценки воздействия стрессоров на личность предпринимателя и оценки преодоления стресса, то есть два основных направления – одни всецело направлены на исследование стресса, другие – на изучение проявлений в посттравматический период.

Ключевые слова: диагностика, оценка, профессиональный стресс, прогноз, стрессоры, личность, предприниматель.

Постановка проблеми. Успішність будь-якої діяльності залежить від людей, які нею займаються. На сучасному етапі розвитку нашого суспільства на підприємництво покладено великі надії щодо забезпечення розвитку економіки країни та покращання добробуту населення. Але, на жаль, стан справ у підприємницькій діяльності нині є незадовільним: це і низька рентабельність господарської діяльності, збитковість, низький рівень заробітної плати працівників, низький рівень забезпечення робочими місцями тощо. Однією з причин такого становища є неготовність людей до заняття підприємницькою діяльністю, невміння протистояти впливу психотравмуючих факторів. Нині ринок характеризується високим рівнем невизначеності, ситуацією, коли жоден із учасників ринку не володіє повною абсолютною та об'єктивною інформацією, а тому не має можливості досконало прорахувати наслідки впровадження у діяльність рішень.

Нині капіталом підприємця вважають не лише майновий (грошовий) капітал, а й емоційний капітал, який трактується як практична кмітливість, здатність правильно тлумачити політичні і соціальні події, впливати на них, інтуїтивно сприймати потреби інших, протидіяти впливу стресу, ефективно взаємодіяти з іншими. До структури емоційного капіталу входить сфера управління стресом, що включає толерантність до стресу та контроль імпульсивності [11]. Для ефективної протидії впливу психотравмуючих факторів на особистість підприємця важливо проаналізувати існуючі підходи їх психодіагностики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літератури свідчить, що певні аспекти підприємницької діяльності є предметом уваги багатьох дослідників (О.С. Дейнега, А.Л. Журавльов, Л.М. Карамушка, Л.П. Куликовська, Т.Ю. Куликовський, А.А. Мазаракі, С.Д. Максименко, Ю.Ф. Пачковський, М. Пітерс, Н.Ю. Худякова). Особливості діагностики впливу стресових факторів на особистість вивчали В.А. Абабков, В.О. Бодров, В.М. Марішук, С.М. Миронець, О.В. Тімченко, Ю.В. Щербатих та ін.

При організації наукового дослідження використовується поєднання строго формалізованих і мало формалізованих засобів діагностики. Строго формалізовані (об'єктивні) засоби діагностики дозволяють отримувати інформацію, за допомогою якої можна кількісно і якісно порівняти досліджуваних один з одним. Для них характерні регламентація, об'єктивізація і стандартизація процедури. Мало формалізовані (діалогічні) засоби діагностики дозволяють досліджувати психічні процеси і явища, що слабо піддаються об'єктивізації або є мінливими за змістом [5; 6].

Мета статті: визначити особливості методичних підходів щодо діагностики впливу психотравмуючих факторів на особистість підприємця.

Завдання статті: з'ясувати методичний апарат комплексного дослідження оцінки та прогнозу впливу психотравмуючих факторів на особистість.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. Вибір і обґрунтування дослідницьких методів, а особливо їх адекватність завжди актуальна в експериментальній роботі [1; 2; 12]. До загальних принципів наукового вивчення психічних явищ Б.Г. Ананьєв відносить відображення об'єктивної істини, перевірку закономірностей, що вивчаються на практиці, сувору об'єктивність при вивченні психіки, дослідження психічних явищ у процесі діяльності людини, вивчення всіх психологічних феноменів у розвитку [2, 194]. Головним принципом психологічного дослідження вважається його об'єктивність.

Як правило, методи психологічного дослідження поділяють на декілька основних груп – теоретичні, емпіричні, інтерпретаційні та ін. [2; 8].

Зважаючи на загальноновизнаний підхід щодо необхідності комплексного, всебічного вивчення людини [2; 8], а на також складність, багатогранність підприємницької діяльності в умовах жорсткої конкуренції та ризиків, як найбільш придатна для репрезентації системи дослідницьких методів, що використовувалися для вирішення поставлених нами завдань, була обрана класифікаційна схема, запропонована Б.Г. Ананьєвим [2, 296–311].

Ця схема включає чотири великі групи методів: організаційні, емпіричні, методи обробки даних та інтерпретаційні.

Методи емпіричного дослідження професійного стресу, безумовно, включають загальноприйняті і класичні, такі як: спостереження, анкетування, психологічне тестування, експертне оцінювання та експериментальний метод.

Останнім часом усе більшу популярність завойовують комплексні методи дослідження стресу. Це пов'язано з тим, що відповідна реакція організму на вплив стресора сама по собі є комплексною і системною, охоплюючи всі ієрархічні рівні організму. Тому особливий інтерес проявляє до вивчення взаємодія різних систем: нервової, гуморальної, серцево-судинної, м'язової й ін.

Надзвичайно різнобічними виявились методи оцінки психомоторних реакцій, що застосовуються при вивченні психологічного стресу: визначення ступеня напруги окремих м'язових груп за допомогою міограми (запис електричних розрядів м'язових волокон); визначення ступеня надлишкової напруги м'язів і плавності рухів за показником тремору (мимовільного тремтіння); визначення швидкості простої або складної сенсомоторної реакції.

З поведінкових порушень при професійному стресі досить точний кількісний вимір можливий щодо ступеня напруги м'язів, що визначають за вираженістю тремору. Інтенсивність надлишкової напруги і мимовільного тремтіння м'язів тремору визначають за допомогою приладу «тремометра», що представляє собою ряд отворів, у які досліджуваний вводить спеціальний щуп, з'єднаний з лічильником числа торкань. Чим вищий контроль над м'язами з боку рухової кори, тим менше число торкань, і навпаки – при підвищенні рівня стресу відзначається тремтіння рук і збільшення числа мимовільних торкань краю отвору [6; 15].

Іншим методом дослідження психомоторних реакцій людини є оцінка її сенсомоторних реакцій – часу від подачі стимулу (наприклад, загоряння сигнальної лампочки визначеного кольору) до реакції досліджуваного (натискання на кнопку відповідного кольору).

При професійному стресі в людей з урівноваженим типом вищої нервової діяльності швидкість сенсомоторної реакції зростає, а в осіб з перевагою процесів збудження над гальмуванням в умовах стресу показники сенсомоторної реакції погіршуються [6; 15].

Дані дослідження мають важливе теоретичне значення, тому що показують, що перехід стресу в дистрес або еустрес залежить від характеристик самого стресора і від особливостей первинної стресостійкості, типу вищої нервової діяльності людей, що переживають стрес [6; 9].

Крім стану серцево-судинної, дихальної і м'язової систем людини, рівень стресу можна оцінювати за функціонуванням її системи терморегуляції і за величиною шкірно-гальванічної реакції (або опору шкіри). Відзначається, що в процесі актуалізації старого стресу (при спогаді про психотравмуючу ситуацію) відбувалося різке збільшення частоти й амплітуди шкірно-гальванічної реакції. Варто звернути увагу також на те, що характеристики дихання людини і показники опору шкіри традиційно використовують у поліграфах («детекторах брехні») для виявлення емоційних переживань людей, підозрюваних у вчинених злочинах, і які відповідно знаходяться в стані гострого або хронічного стресу [15].

Нині широко застосовуються суб'єктивні методи оцінки рівня стресу, що включають психологічне тестування та інтроспекцію. На сьогодні існує багато варіантів тестів, що виявляють тривожність, кожний з яких по-різному відбиває компоненти тривожного стану при стресі. В одних тестах враховуються тільки суб'єктивні компоненти тривоги, в інших – її вегетативні прояви. На жаль, у найбільш розповсюджених на сьогодні клінічних тестах, що визначають рівень тривожності, не розділяються феномени, властиві активації симпатичної або парасимпатичної нервової системи, що утруднює виявлення зв'язків між показниками тривожності, які визначаються за цими шкалами, і фізіологічними проявами страху і тривоги.

Крім традиційних вимірів тривожності як особистісної риси, останнім часом намітилася тенденція до виявлення прихованої або явної причини цієї тривожності, що реалізується у виді конкретних страхів (об'єктів тривоги).

Як з'ясувалося, у кожної людини є індивідуальна ієрархічна структура страхів особистості, що визначає, на які впливи в першу чергу в людини розвивається психологічний стрес [15]. Для визначення системи актуальних страхів особистості створено опитувальник.

Найбільш розповсюдженими методиками вважаються такі: вивчення тривожності Спілбергера-Ханіна, «Самооцінки тривоги Цунге», опитувальник на вивчення актуальних страхів особистості, тест на дослідження емоційних станів. У сучасній психодіагностиці існує небагато тестів, які спрямовані на безпосередній прямий вимір рівня професійного стресу, а саме: «Тест на дослідження стресостійкості», «Бостонський тест на стресостійкість», «Тест самооцінки стресостійкості С. Коухена і Г. Вілліансона», «Методика на вивчення вегетативних проявів стресу», «Дослідження комплексної оцінки стресу». Безпосередньо виміри рівня стресу здійснюють за тестом на «Професійний стрес», «Причини стресу на вашій роботі» Ю.В. Щербатих [6].

У деяких випадках застосування бланкових тестів утруднене або ж не дозволяє провести повний аналіз причин стресу. У таких ситуаціях більш інформативними виявляються методи інтроспекції, що дозволяють провести структурний самоаналіз причин стресу і ходу його плину [1; 9; 15].

Прогнозування стійкості особистості до стресу має велике наукове і прикладне, практичне значення в різних областях людської діяльності. Зокрема, воно дозволяє заздалегідь виявляти осіб, у яких можливе порушення функціонального стану під час екстремальних ситуацій, і проводити з ними відповідну роботу в плані психопрофілактики професійного стресу. Фахівці в області фізіології праці відзначають, що різні види несприятливих функціональних станів (втома, монотонія, неадекватні реакції при стресах і т.д.) не тільки істотно знижують успішність і якість праці, але й змушують людину платити «надвисоку психофізіологічну ціну» за виконану роботу [15]. Тому своєчасний прогноз стресостійкості, виявлення можливих відхилень у нормальному функціональному стані в окремих осіб і своєчасна реалізація корекційних заходів не тільки допомогли б цим людям зберегти здоров'я, але й за рахунок оптимізації їхнього функціонального стану підвищити ефективність їхньої діяльності [5; 10; 12].

На сьогодні існують різні методи прогнозування стійкості особистості до стресу як реакцій людини на стрес. Їхнє основне завдання полягає у врахуванні індивідуальних психологічних і психофізіологічних особливостей досліджуваного й екстраполяції отриманих даних на аналогічні ситуації в майбутньому. До цих методів відносять: використання ідентичних стресорів; використання дозованих тестових стресів; уявне моделювання стресорних ситуацій; прогнози на основі психологічних тестів і опитувальників; математичні моделі; створення модельної стресорної ситуації, що близька до реальної.

Іншим способом оцінки прогнозу стійкості до професійного стресу є уявне моделювання емоційно значущих ситуацій – актуалізація стресу шляхом простих спогадів або з використанням методик нейролінгвістичного програмування. В останньому випадку досліджуваному пропонується згадати ситуацію, коли він відчував максимальне хвилювання. Застосування спеціальних методів нейролінгвістичного програмування – так званих «якорів», що за своєю суттю є кінестетичними умовними подразниками, а також залучення всіх основних сенсорних каналів дозволяють викликати в людини досить подібну з реальною картину вегетативних реакцій і за нею судити про характер реагування тієї або іншої людини на стрес. Недоліком такого методу прогнозування є необхідність тривалої індивідуальної роботи з досліджуваним і уміння використовувати дані способи експериментатором, що створює обмеження для масового використання даного методу.

В.Л. Марішук і В.І. Євдокімов [5] наводять у своїй роботі низку стресорів, що використовуються в спортивній і військовій психології для перевірки стресостійкості людини:

- змагальна обстановка виконання завдань і створення підвищеної мотивації до перемоги;
- несподівані сильні впливи (гучні звуки, світлові спалахи, холодні дотики, електрошкіряні подразники);
- показ психотравмуючих картин або кадрів із фільмів;
- виконання дій, що мають реальний стресогенний вплив (стрибки з парашутом, «обкатування танками», «обкурювання» газами в протигазах, обстріл із закріпленого на верстаті кулемета);
- установка на невідворотність болючого впливу (покарання електричним струмом на випадок помилки при виконанні тесту) і т.д. [5].

Зрозуміло, що далеко не усі із запропонованих цими авторами методів можна застосовувати у повсякденній практиці психолога для оцінки стійкості особистості підприємця до стресу. З прийнятних методів можна відзначити спеціальне створення труднощів у виконанні мотивованої діяльності під виглядом дефіциту часу або координаційної складності, а також емоціогенне інструкування при високій особистій значущості контрольних дій, які виконуються.

Останнім часом з'явилися нові перспективи для прогнозування стресових реакцій з використанням методів математичного аналізу варіабельності серцевого ритму. Основоположник цього напрямку в нашій країні Р.М. Баєвський [5] відзначає, що, використовуючи спектральні характеристики серцевого ритму для індикації активності різних контурів керування, можна підійти до вирішення завдання оцінки і прогнозування функціонального стану організму при інформаційних навантаженнях. Отримані в результаті лабораторного моделювання дані надалі піддаються математичній обробці.

На сьогодні усе більшу популярність здобуває метод множинної регресії, що дозволяє будувати досить точні математичні моделі на підставі зіставлення великого числа вихідних даних [15].

Загальні підходи оцінки впливу стресорів на особистість мають особливе психодіагностичне значення для з'ясування проявів професійного стресу у підприємців. Перший нормативний метод – «Оцінна шкала повторного соціального пристосування» (Social Readjustment Rating Scale – SRRS), охоплює 43 життєві події, до яких, як було встановлено при дослідженні, необхідно заново пристосовуватися. Методики розрізняються за аспектами:

а) методичні: опитувальник або інтерв'ю, число зареєстрованих подій, стандартизовані форми відповідей або вільне відтворення, часовий проміжок реєстрації (від декількох місяців до декількох років), критерії включення (часовий проміжок, тяжкість, вид і т.д.);

б) змістовні: тривалість, вид (утрата, придбання, погроза, виклик і т.д.), тяжкість стресової події, ступінь зміни, кумуляція подій, інтенсивність стресу, здивованість подією; події: індивідуальні або колективні, нормативні або випадкові, нові або повторні (досвідченість у даній події), бажані або небажані, залежні або незалежні, тимчасові або хронічні; контрольованість; зв'язок із психічним розладом;

в) оцінні: число стресових подій (сумарні величини), значення адаптації, значення стресу (у цілому, для окремих сфер); життєві сфери подій (робота, родина і т.д.), надання значення (тяжкість, тривалість, ступінь зміни і т.д.), значення інтенсивності (втрата, придбання, збиток і т. д.), позитивні або негативні значення змін і т.д.

Основні методи психодіагностики стресу і стресостійкості, що використовуються в англо- і німецькомовних країнах, це: Оцінна шкала повторного соціального пристосування (Опитувальник самооцінки критичних життєвих подій); перелік життєвих подій і складностей (Напівструктуроване інтерв'ю для ретроспективної реєстрації критичних життєвих подій і хронічних стресорів); Мюнхенський список подій (Опитувальник самооцінки або стандартизоване інтерв'ю для ретроспективної оцінки критичних життєвих подій); Шкала повсякденних складностей (Опитувальник самооцінки або стандартизоване інтерв'ю з приводу повсякденних складностей); Перелік повсякденних стресів (Опитувальник самооцінки з підведенням підсумків за день при вечірній реєстрації); система запису за допомогою комп'ютера (Метод полягає у веденні щоденника самореєстрації стресових подій за допомогою кишенькового комп'ютера) [1].

Висновки. На сьогодні існують різні методи психодіагностики з метою прогнозування стійкості особистості до стресу. Основне завдання діагностики методів впливу психотравмуючих факторів на особистість підприємця полягає у врахуванні індивідуальних психологічних і психофізіологічних особливостей досліджуваного й екстраполяції отриманих даних на аналогічні ситуації в майбутньому.

Інший методичний підхід враховує комплексність психологічної діагностики професійного стресу, і його рівень визначають за прямими та побічними показниками. Існує незначна кількість прямих методик на визначення його рівня. Як побічні показники професійного стресу використовують блок інформативних методик, які спрямовано на його прояви.

Нині виокремлюють також методичні підходи щодо психодіагностики реакцій людини на стрес, підходи щодо оцінки впливу стресорів на особистість підприємця та оцінки подолання стресу, тобто два основних напрями – одні цілком спрямовані на дослідження стресу, інші – на вивчення проявів у посттравматичний період.

Перспектива подальших досліджень полягає у створенні концептуальної теоретичної та емпіричної моделі діагностики і визначення психологічних особливостей впливу психотравмуючих факторів на особистість підприємця.

Список використаних джерел

1. Абабков В.А. Адаптация к стрессу. Основы теории, диагностики, терапии / В. А. Абабков, М. Перре. – СПб. : Речь, 2004. – 166 с.
2. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания / Б. Г. Ананьев. – СПб. : Питер, 2001. – 272 с.
3. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности / В.А. Бодров. – М. : ПЕРСЭ, 2001. – 511 с.
4. Карамушка Л.М. Мотивация підприємницької діяльності : монографія / Л.М. Карамушка, Н.Ю. Худякова. – К.-Львів : Сполом, 2011. – 206 с.
5. Корольчук М.С. Теорія і практика професійного відбору / М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк. – К. : Ніка-Центр, 2010. – 536 с.
6. Крайнюк В.М. Психологія стресостійкості особистості : монографія / В. М. Крайнюк. – К. : Ніка-Центр, 2007. – 432 с.
7. Креденцер, О.В. Теоретичний аналіз психологічних основ підприємства / О.В. Креденцер // Актуальні проблеми психології. – Том 1: Економічна психологія. Організаційна психологія. Соціальна психологія : зб. наук. праць Інституту психології Г.С. Костюка АПН України / за наук. ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К. : Міленіум, 2005. – Ч. 14. – С. 23–28.
8. Максименко С.Д. Теорія і практика психолого-педагогічного дослідження / С.Д. Максименко. – К. : НДШ, 1990. – 239 с.
9. Миронець С.М. Негативні психічні стани рятувальників в умовах надзвичайної ситуації : монографія / С.М. Миронець, О.В. Тімченко. – К. : Консультант, 2008. – 232 с.
10. Пачковський Ю.Ф. Психологія підприємництва : навч. посіб. / Ю.Ф. Пачковський. – К. : Каравела, 2007. – 416 с.

11. Підприємництво: психологічні, організаційні та економічні аспекти : навч. посіб. / С.Д. Максименко, А.А. Мазаракі, Л.П. Кулаковська, Т.Ю. Кулаковський. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. – 720 с.
12. Психология профессиональной деятельности : коллектив. монография / под ред. Г.В. Телятникова, С.Л. Ленкова. – Тверь : Твер. гос. ун-т, 2002. – 124 с.
13. Психология профессиональной подготовки / под ред. Г.С. Никифорова. – СПб : СПбГУ, 1993. – С.101–136.
14. Психология психических состояний : сб. статей / под. ред. проф. А.О. Прохорова. – Казань : Изд-во «Центр инновационных технологий», 2002. – Вып. 4 – С. 387–399.
15. Щербатых Ю.В. Психология стресса и методы его коррекции / Ю.В. Щербатых. – М., 2005. – 255 с.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Ababkov V.A. Adaptacija k stressu. Osnovy teorii, diagnostiki, terapii / V. A. Ababkov, M. Perre. – SPb. : Rech', 2004. – 166 s.
2. Anan'ev B.G. O problemah sovremennogo chelovekoznanija / B. G. Anan'ev. – SPb. : Piter, 2001. – 272 s.
3. Bodrov V.A. Psihologija professional'noj prigodnosti / V.A. Bodrov. – M. : PERSJe, 2001. – 511 s.
4. Karamushka L.M. Motyvatsiya pidpryemnyts'koyi diyal'nosti : monografija / L.M. Karamushka, N.Yu. Khudyakova. – K.-L'viv : Spolom, 2011. – 206 s.
5. Korol'chuk M.S. Teoriya i praktyka profesiynoho vidboru / M.S. Korol'chuk, V.M. Kraynyuk. – K. : Nika-Tsentr, 2010. – 536 s.
6. Kraynyuk V.M. Psykholohiya stresostiykosti osobystosti : monografija / V. M. Kraynyuk. – K. : Nika-Tsentr, 2007. – 432 s.
7. Kredentser, O.V. Teoretychnyy analiz psykholohichnykh osnov pidpryemstva / O.V. Kredentser // Aktual'ni problemy psykholohiyi. – Tom 1: Ekonomichna psykholohiya. Orhanizatsiyna psykholohiya. Sotsial'na psykholohiya : zb. nauk. prats' Instytutu psykholohiyi H.S. Kostyuka APN Ukrainy / za nauk. red. S.D. Maksymenka, L.M. Karamushky. – K. : Milenium, 2005. – Ch. 14. – S. 23–28.
8. Maksymenko S.D. Teoriya i praktyka psykholoho-pedahohichnoho doslidzhennya / S.D. Maksymenko. – K. : NDSH, 1990. – 239 s.
9. Myronets' S.M. Nehatyvni psykhični stany ryatival'nykiv v umovakh nadzvychaynoyi sytuatsiyi : monografija / S.M. Myronets', O.V. Timchenko. – K. : Konsul'tant, 2008. – 232 s.
10. Pachkovs'kyu Yu.F. Psykholohiya pidpryemnytstva : navch. posib. / Yu.F. Pachkovs'kyu. – K. : Karavela, 2007. – 416 s.
11. Pidpryemnytstvo: psykholohichni, orhanizatsiyni ta ekonomichni aspekty : navch. posib. / S.D. Maksymenko, A.A. Mazaraki, L.P. Kulakovs'ka, T.Yu. Kulakovs'kyu. – K. : Kyviv. nats. torh.-ekon. un-t, 2012. – 720 s.
12. Psihologija professional'noj dejatel'nosti : kollektiv. monografija / pod red. G.V. Teljatnikova, S.L. Len'kova. – Tver' : Tver. gos. un-t, 2002. – 124 s.
13. Psihologija professional'noj podgotovki / pod red. G.S. Nikiforova. – SPb : SpbGU, 1993. – S.101–136.
14. Psihologija psihicheskikh sostojanij : sb. statej / pod. red. prof. A.O. Prohorova. – Kazan' : Izd-vo «Centr innovacionnyh tehnologij», 2002. – Vyp. 4 – S. 387–399.
15. Shherbatyh Ju.V. Psihologija stressa i metody ego korrekcii / Ju.V. Shherbatyh. – M., 2005. – 255 s.

Korolchuk, V.M. Methodological approaches to diagnosing effects of psycho-traumatic factors on entrepreneurs. There are different psycho-diagnostic methods to measure the impact of stressful factors on entrepreneurs and to predict their resistance to stress. Some methods focus on entrepreneurs' psychological and physiological characteristics, other take into account the complexity of psychological diagnosis of occupational stress and measure its levels by direct and indirect indicators.

Researchers also use different methodological approaches to diagnosing entrepreneurs' reactions to stress and to assessing the impact of stressors on them as well as entrepreneurs' stress-coping behaviors.

Due to the complexity of psychological diagnosis of occupational stress, its levels are determined by its direct and indirect indicators.

There are two groups of methods for studying entrepreneurs' reactions to stress, effects of stressors on entrepreneurs and their stress-coping strategies: the methods that focus on stress and those that focus on stress manifestations during the post-traumatic period.

The most widely used foreign approaches to assessing the impact of stress on entrepreneurs can be divided into structural, assessing and methodological methods. These approaches, however, use common criteria for measuring stressful events which include their reality, intensity, controllability, desirability and subjective perception.

Keywords: diagnosis, assessment, occupational stress, prognosis, stressors, personality, entrepreneur.

Відомості про автора

Корольчук Валентина Миколаївна, доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології, Київський національний торговельно-економічний університет, м. Київ, Україна.

Korolchuk, Valentyna Mykolaivna, Doctor in psychology, professor, professor of Psychology Department, Kyiv. National University of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine.

E-mail: podlodca@ukr.net